

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Niemistö, Lauri

Title: Muuttuva kaupunkikuva huumorilla kohdattuna

Year: 2021

Version: Published version

Copyright: © 2021 Suomen historiallinen seura ry

Rights: In Copyright

Rights url: <http://rightsstatements.org/page/InC/1.0/?language=en>

Please cite the original version:

Niemistö, L. (2021). Muuttuva kaupunkikuva huumorilla kohdattuna. Historiallinen aikakauskirja, 119(1), 126-128.

Prototyypinen talonpoika on kova tekemään työtä, hän on kristillisellä tavalla siveellinen, hän on vaatimaton ja myös nuuka, toisin kuin puoliherra tai oikea herra, jotka olivat itseensä tuhlailevia ja hedonistisia. Tähän oheen, kuten Kajander työssään hyvin vakuuttavasti osoittaa, alkaa hivuttautua ajatus koulutusta hankkivasta talonpojasta. Opin saanti ei kuitenkaan rikkinut talonpojan kulttuurista mallia vaan hiljalleen se alkoi sulautua yhtenä osana tyypilliseen talonpoikaa liitettyissä kulttuurisissa ennakko-oletuksissa. Itsensä kehittäminen tarkoitti lukemisen ja kirjoittamisen taitoa, mutta myös kiinnostavalla tavalla laskutaitojen ja taloudellisen älyn hankkimista. Olisi ollut kiinnostava lukea talonpojan kulttuurisesta mallista suhteessa Max Weberin *Protestanttiseen etiikkaan ja kapitalismin henkeen*, jonka pääperiaatteet muistuttavat monelta osin Kajanderin tutkimia kulttuurisia malleja. Paikoitellen Kajanderin lähdeaineiston sitaattit voitaisiin sijoittaa Weberin tutkimuksen aineistoesimerkeiksi.

Sanomalehdet ovat kulttuurisen tiedon selvittämiseen hyvä lähdeaineisto. Monet talonpoikaistaustaiset kirjoittajat olivat joutuneet pohtimaan sosiaalisen nousun ja tiedon lisääntymisen vaikutusta omassa henkilökohtaisessa elämässään ja lähiyhteisössään. Sanomalehdet olivat fennomaanisen ajattelunilmaisun alustoja. Niiden kirjoituksissa väiteltiin siitä, miten paljon sivistystä, toisin sanoen luku- ja kirjoitustaitoa ja laskutaitoja talonpoika tai maalaisrahvas tarvitsi ilman, että siitä olisi haittaa ihmiselle itselleen, hänen perheelleen ja laajassa mielessä koko yhteiskunnalliselle järjestykselle. Voisi siis sanoa, että tämä asetelma oli 1800-luvun puoliväliin Suomessa radikaalia, sillä kysymys oli sääty-yhteiskunnan ajattelutapojen haastamisesta, joka tehtiin "from below", alhaalta käsin.

Kajanderin tutkimus osallistuu aineistollaan ajan-kohtaiseen kansan kirjoittajien tutkimuksen aaltoon, johon kuuluvat esimerkiksi Anna Kuismenin, Kirsti Salmi-Niklanderin ja Heikki Kokon tutkimukset.¹ Kirjallistumisen prosesseja onkin viime vuosina ryhdytty tutkimaan kiihkeästi uudenlaisten tutkimusaineistojen löytymisen tai havaitsemisen myötä. Media-antropologian hyödyntäminen vanhoihin sanomalehtiin sen sijaan on uudenlainen kokeilu. Kajanderin työssä se kuitenkin jää lähdeaineiston luonnetta hahmottavaksi löyhäksi kehukseksi, mutta toisaalta jättää kiinnostavia epistemologisia kysymyksiä ilmaan, jotka suorastaan huutavat lisätutkimusta aiheesta. Esimerkiksi missä määrin 1800-luvun sanomalehtiä voidaan vielä pitää rahvaan eri väestöryhmien kulttuureja muokkaavana viestintävälimeenä?

Kiinnostavaa kyllä, talonpojan neljä kulttuurista mallia ei ole päätyntä työn rakenteeksi. Sen sijaan analyysiluvut on rakennettu talollisten väitettyä herraskaisuutta lisäävien muutosten, kuten lukemisen, koulunkäynnin ja maanviljelyskoulujen perustamisen pohjalle. Kajander olisi voinut perustella tätä ratkaisua enemmän tai vaih-

toehtoisesti työn alaotsikkoon olisi voinut viilata analyysilukuja paremmin kuvaavaksi. Joka tapauksessa analyysiluvut ovat sisällöllisesti erinomaisia, etenkin kuvaukset kansakoulujen perustamiseen ja maanviljelyskoulujen syntyyn liittyvästä henkisestä asenneilmapiiristä.

Jo suomenkielisen sanomalehdistön kasvu itsessään sekä tämän kasvun tekijät, toisin sanoen suomenkielinen, usein ruumiillista työtä tehnyt talollisluokka ja tämän sosiaaliryhmän yhä kuuluvampi ääni kertoivat siitä, että kansa oli liikkeessä. Kajanderin analyysi pureutuu paitsi sääty-yhteiskunnan mentaalisen rakenteen murenemisen merkkeihin myös demokraattisen ja demokraattisemman ajattelutavan muotoutumisen kulttuurihistoriaan. Hän osoittaa, että sanomalehtikeskustelu oli talonpoikaisryhmittymän ja samalla nousuvan ja vaurastuvan keskiluokan muotoutumisprosessin ilmentymä, jossa osallisina olivat tähän sosiaaliryhmään kuuluvat henkilöt itse. He olivat mitä suurimmassa määrin historian subjekteja, josta sanomalehdissä julkaistut maaseutukirjeet olivat esimerkkejä. Kajanderin tutkimus tarjoaa uutta tietoa suomalaisen yhteiskunnan modernisaatioprosessista ja siinä vaikuttaneista yksittäisistä toimijoista.

Eija Stark, dosentti, FT
Helsingin yliopisto

1 Kuismen ja Salmi-Niklander hyödyntävät tutkimuksissaan Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistossa tai Työväen arkistossa säilytettäviä itseoppineen rahvaan käsinkirjoitettuja aineistoja. Kokon maaseutukirjeitä koskeva tutkimus puolestaan perustuu Tampereen yliopiston translocalis-tietokantaan. Ks. <https://research.tuni.fi/hex-fi/translocalis/> (26.1.2021).

Muuttuva kaupunkikuva huumorilla kohdattuna

Heidi Hakkarainen:

Comical modernity. Popular Humour and the Transformation of Urban Space in Late Nineteenth-Century Vienna. Berghahn Books 2019. 218 s
ISBN 978-1-78920-273-1.

Huumori on jokapäiväisessä elämässä viihteen, sosiaalisten suhteiden vahvistamisen ja ikävien kohtaamisten kestämisen työkalu. Tutkijoille menneisyyden huumori on usein tapa keventää muutoin raskasta tekstiään hauskoilla aineistonostoilla, mutta itse huumori yltää harvoin tutkimuskohteeksi. Väitöstutkimukseensa (2017) perustuvassa kirjassa Heidi Hakkarainen tutkii huumorin käyttöä Wienin keskiluokkaisissa huumori-

lehdissä 1800-luvun jälkipuoliskolla. Hän määrittelee tutkimuskohteekseen sen, miten kaupunkilaisten kokeuksia kaupunkisuunnitteluprojektien ja keskiluokaistumisen muuttamasta kaupungista, sen hallinnasta sekä modernisaation muutosilmiöistä kaupunkitilassa kuvattiin lehdissä huumorin avulla. Nähdäkseni kirja ei tarjoa kuitenkaan kaupunkilaisen huumorin käytön kokonaiskuvaa vaan fokusoituu siihen, millä tavoin huumoria käytettiin lievittämään muutosten aiheuttamaa epävarmuutta ja ahdistusta.

Hakkarainen lähestyy teemaansa kolmella kysymyksellä: 1) Kuinka huumoria käytettiin urbanisaation ja modernisaation herättämien kokemusten käsittelyyn? 2) Mitä piirteitä muuttuvassa kaupungissa otettiin satiin kohteeksi? 3) Kuinka huumoria käytettiin merkitysten ja identiteettien luomisessa suhteessa muuttuvaan ympäristöön? Tutkimuksen lähteinä ovat Wienin keskiluokan humorilehdissä julkaistut humoristiset tekstit, pilapiirrookset ja muut jutut, jotka hän määrittelee genressä populaariksi huumoriksi. Aiemmin Wienin kulttuurihistoriaa on tutkittu voittopuolisesti älymystön ja korkeakulttuurin kautta, mutta Hakkarainen on valinnut 'history from below' -näkökulman. Huumorimedia esitelläänkin kirjassa tiiviisti ja kattavasti kulttuurisena ilmiönä. Lukija saa mainion kuvan niin lehtien käytännöistä kuin niiden asemasta Wienin porvariselämässä. Osoittamalla lähteidensä merkittävyyden Hakkarainen raivaa vakuuttavasti tutkimukselleen tilaa niin kulttuuritutkimuksen kuin kaupunkitutkimuksen kentällä.

Omasta pilakuvatutkijan näkökulmastani pidän erityisen tuoreena valintana Hakkaraisen kykyä hyödyntää arkipäiväisiä tilanteita käsitteleviä vitsikuvia tutkimuslähteinä. Hän rajaa pilakuvatutkijoiden eniten käyttämät poliittiset pilakuvat tutkimuksestaan pois ja keskittyy kevyempiin huumoriaineistoihin. Tämän vuoksi tutkimus on myös mielenkiintoinen kontribuutio historiallisen pilakuvatutkimuksen kentälle, vaikka tutkija ei sitä itse siihen suoraan liitäkään.

Mielenkiintoista tutkimusasetelmaa ja -tuloksia lukiessa aloin miettiä, mikä tekee juuri wieniläisen keskiluokan ja heidän humorilehtensä mielenkiintoiseksi tutkimuskohteeksi. Hakkarainen avaa tekstissään aikakauden wieniläisporvariston piirteitä kattavasti, mutta kertoo hyvin vähän siitä, mikä tekee Wienin tapauksesta erityisen. Esimerkiksi Wienin rooli katolilaisena saksalaisena pääkaupunkina ja keskuksena monikan-salliselle valtakunnalle olisi ollut mielenkiintoinen viitekehys, jossa myös kulttuurielämän erityispiirteet olisivat avautuneet uudessa valossa. Minun kaltaiselleni aiheeseen vähemmän perehtyneelle lukijalle pinnallinenkin vertailu vaikkapa Lontooseen tai Pariisiin olisi auttanut lisäämään mielenkiintoa.

Tutkimus selvittää perusteellisesti huumorilehdistön pureutumisen aikakauden ilmiöihin ja kertoo samalla siitä, miten moniääninen wieniläinen keskiluokka oli.

Kuten Hakkarainen osoittaa, tutkimusjakson aikana huumorin luonne muuttui. Hän esittää, että ennen 1870-lukua pilakuvat ja vitsit kohdistuivat erityisesti uudistuvan kaupungin hallitsevaan ja asioista päättävään luokkaan, sillä keskiluokka koki olevansa siihen nähden alisteisessa asemassa. Sen sijaan 1870-luvulta alkaen lehdet keskittyivät tarkastelemaan toiseuden kautta kohdattuja ihmisryhmiä, kuten naisia ja heidän modernia toimijuuttaan, juutalaisväestöä ja kerjäläisiä. Hakkaraisen mukaan muutos johtui porvariluokan aseman noususta yhteiskunnassa, minkä vuoksi piirtäjät pyrkivät erottamaan keskiluokasta 'toisina' kokemansa ihmisryhmät.

Kirja koostuu viidestä luvusta, joista ensimmäinen on taustoittava ja seuraavat tuloksia esitteleviä käsitteilylukuja, joissa käsitellään jännitteitä kaupungin hallinnon kanssa, epäjärjestystä kaupungissa, kaupunkitilan hahmottamista ja urbaanien ihmisryhmien kohtaamisia. Kirjan rakenne toimii hyvin. Teemat seuraavat toisiaan luontevasti ikään kuin laskevassa järjestyksessä huumorin kohteiden poliittisen statuksen mukaan eli kaupungin hallintoon kohdistuneesta kritiikistä yksittäisten ihmisryhmien identifioimiseen. Toisinaan vaikuttaa kuitenkin siltä, että yksittäiset luvut liittyvät toisiinsa vain kosmeettisesti. Vaikka kaikkia lukuja yhdistää vahvoja mielikuvia herättävä aikalaiskuvaus, mielenkiintoiset aineistonotot ja elävä kontekstien avaaminen, lukujen irrallisuus toisistaan johtaa siihen, että myös tutkimustulokset vaikuttavat anekdoottimaisilta.

Jokainen luku sisältää monia mielenkiintoisia, täsmällisesti kontekstoituja ja keskiluokan kehitykseen tiiviisti liitettyjä esimerkkejä huumorin käytöstä modernisoituvassa Wienissä, mutta paikoin on epäselvää, millä tavoin huumorin muutos liittyi laajempiin yhteiskunnallisiin muutosprosesseihin. Tutkija olisikin voinut rohkeammin tuoda omia tulkintojaan esiin, mitä lukujen liittäminen vahvemmin toisiinsa olisi todennäköisesti edesauttanut. Usein tutkimustuloksia kuitenkin syvennetään aiemman tutkimuksen ehdoilla. Tämä saa huumorilehtien toiminnan vaikuttamaan ainoastaan reaktiiviselta, vaikka sekä johdannossa että päätännössä Hakkarainen täsmentää toiminnan olleen myös merkityksiä luovaa. Nostojen ja ilmiön erittelyn päätteeksi olisi ollut hienoa lukea kokonaisnäkemys siitä, millä tavoin wieniläisporvari modernisoituvaa kaupunkia muokkasi.

Hakkarainen päättää kirjansa toteamalla, että modernille nauraminen merkitsi modernina olemista. Tämä kuvaa mielestäni hyvin hänen lähestymistapaansa. Mutta entäpä modernin kanssa nauraminen? Huumorin käsittäminen huojentavana reaktion negatiiviseen kokemukseen, sosiaalisesti hyväksyttävänä protestin muotona ja yhteiskunnan kipupisteiden päästöventtiilinä leimaa tutkimuksen analyttistä lähestymistapaa ja tulosten esittelyä. Vaikka huumorin näkeminen ikku-

nana yhteiskunnallisiin kipupisteisiin onkin erinomaisen toimiva ratkaisu, voisi sitä kuitenkin tarkastella myös positiivisemmasta näkökulmasta, kuten keinona vahvistaa yhteisöä. Pilakuvatutkimuksessa huumoria tarkastellaan liian usein yksipuolisesti protestina ja pilkkana. Hakkaraisen mukaan populaarilla huumorilla määriteltiin myös porvariston identiteettiä. Tässä kohtaa olisikin ollut paikka analysoida huumorin yhteisöllisyyttä lisäävää funktiota. Hakkaraisen käsittelyssä huumorin ja identiteetin suhdetta käsitellään kuitenkin enemmän poisulkemisen kautta.

Omassa tutkimuksessani olen analysoinut berliiniläistä pilakuvalehdistöä ja löytänyt monia samoja piirteitä kuin Hakkarainen. Tällaisia ovat esimerkiksi paikallishallinnon tai poliisivoimien kritisointi. Samaan aikaan lehdistä esiintyy paljon myös sellaisia humoristisia kuvia, jotka vahvistavat näiden samojen instituutioiden roolia. Huumorissa onkin usein kyse myös normien vahvistamisesta ja normalisoinnista. Esimerkiksi humoristiset kuvat ihmisistä uusissa joukkoliikennevälineissä vahvistivat usein olemassa olevia normeja uudessa tilanteessa, eivät ainoastaan käsitelleet modernisaatioon liittyviä pelkoja. Vaikka huumori olisikin usein ollut ahdistuksen purkamisen ja protestin keino, ei jonkin teeman käsitteleminen humoristisesti välttämättä tarkoittanut sen olevan erityinen epäkohta. Erityisen mielenkiintoista olisikin ollut lukea analyysiä siitä, kuinka vastaava toimi wieniläisissä lehdistä. Minkälaisia normeja piirtäjät vahvistivat? Kuinka he tuottivat tämän vaikutelman? Toivon, että saan jatkossa lukea tuloksia myös suoraan identiteetin rakennukseen ja normien vahvistamiseen liittyvistä pilakuvista.

Vaikka en kaikkiin kysymyksiini saanutkaan vastauksia, Heidi Hakkaraisen tutkimus tarjoaa erittäin mielenkiintoisen läpileikkauksen 1800-loppupuolen wieniläisen keskiluokan moniääniseen populaariin huumoriin, arkipäivän ahdistuksiin ja huumorin sisällöissä tapahtuneisiin muutoksiin. Hakkarainen analysoi muuttuvaan kaupunkiin liittyviä ilmiöitä ja huumorilehtien toiminnassa tapahtuneita muutoksia erinomaisesti, mutta analyysi keskiluokasta muutoksen ja modernin määrittelijänä jää hieman pinnalliseksi ja on usein kirjallisuusvetoista tutkijan oman äänen kustannuksella. Vaikka johtopäätökset saattavat jättää lukijan nälkäiseksi, huumorin suhde porvariston päivittäisiin ja pitkäaikaisiin kipupisteisiin on tuoreesti esitetty. Hakkaraisen kirjoitustyylillä kiinnittää onnistuneesti lukijan huomion porvariston näkökulmaan ja vakuuttaa syvällisellä Wien-tuntemuksellaan.

Lauri Niemistö, FM
Jyväskylän yliopisto

Mistä virolaisten korkeampi koulutus oli peräisin

Raimo Pullat ja Tönis Liibek:

Oma Alma Mater'it otsimas. Estopol 2020. 436 s. ISBN 978-994-9745-906.

Viron yhteiskuntaan on jo vuosisatojen ajan kuulunut korkea sivistyneisyys. Se on näkynyt erityisesti pyrkimyksenä yliopistotasoiseen koulutukseen. Taustalla ovat vaikuttaneet kartanoiden saksalaisperäiset omistajasuvut, mutta tämä aatelisto veti mukaansa opintielle myös virolaisia nuoria, tai ehkä pitäisi sanoa virolaisia miehiä, koska naisille tie korkeampaan opetukseen avautui Virossa vasta itsenäistymisen jälkeen.

Tarton yliopiston perusti vuonna 1632 maan silloinen valtiass, Ruotsin kuningas Kustaa II Adolf. Se tapahtui kahdeksan vuotta ennen Turun Akatemian perustamista (vuodesta 1828 Helsingin yliopisto). Insinööri- ja arkkitehtikoulutusta virolaisten nuorten oli lähdeävä hakemaan muualta Euroopasta. Liike alkoi kasvaa 1860-luvulta lähtien. Aluksi matka suuntasi usein Pietarin ja Riian korkeakouluihin, vähitellen yhä useammin Keski-Euroopan oppilaitoksiin.

Alan korkeampi opetus alkoi Virossa, Tallinnassa vasta 1920-luvulla, ensin opistotasolla. Itsenäisyyden alkuvuosikymmenellä se ei lainkaan riittänyt, vaan tarve päästä huipputasoihin opintoihin erityisesti Saksassa oli vahva. Vuonna 1938 perustettiin Tallinnan teknillinen yliopisto, joka toimii edelleen.

Virolaiset historiantutkijat Raimo Pullat ja Tönis Liibek ovat selvittäneet perusteellisesti virolaisten insinööri- ja arkkitehtien oppilaitoksia, Alma Matereita, aina 1930-luvulle saakka. Pullat on Tallinnan yliopiston historian professori emeritus, joka on julkaissut kunioitettavan määrän tutkimuksia, muun muassa Itämeren viinan salakuljetusta 1920-luvulla käsittelevän kirjan (suom. 2012). Liibek on Tallinnan yliopistossa väitellyt historioitsija, nykyisin Tallinnan teknillisen yliopiston kirjastonhoitaja. Tutkimuksessa on käyty läpi valtava määrä arkistolähteitä niin Virossa kuin kunkin oppilaitoksen yhteydessä. Tuloksena on 440 sivua yksityiskohtaista, mutta sujuvaa selostusta.

Perusteellisen esittelyn saavat Pietarin, Riian ja Danzigin teknilliset korkeakoulut. Pullat on jo aiemmin tutkinut Pietarin oppilaitosten roolia Viron kehityksessä keisarinajan loppuvuosikymmeninä. Sekä Riika että Danzig olivat niin laadullisesti kuin määrällisesti tärkeitä virolaisille. Riian Polyteknikum aloitti toimintansa vuonna 1862. Opetus oli saksankielistä, mutta muutettiin venäjäksi 1896. Danzig (nykyisin puolalainen kaupunki Gdansk) oli maailmansotien välillä puoliksi itäinen vapaakaupunki, väestöltään saksankielinen, ja kukoistava Hansakaupan keskus. Oppilaitoksineen se